

УДК 378.018.43:614.46

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-518-528](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-518-528)

Кривчик Геннадій Георгійович доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та українознавства, Український державний університет науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, тел.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0001-7504-4575>

Ладан Світлана Петрівна старша викладачка кафедри філософії та українознавства, Український державний університет науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, тел.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0003-0148-5911>

ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: ФОРМИ І МЕТОДИ

Анотація. В умовах воєнного часу, ракетних обстрілів, вимикань світла та інтернету всі освітні заклади в Україні змушені вносити суттєві зміни в організацію навчального процесу. Головне – це перехід на дистанційну освіту, використання інтернету в навчальному процесі, проведення онлайн-занять на різних інтернет-платформах. В умовах, що склалися, наступним етапом має стати більш широке використання у викладанні навчальних дисциплін, зокрема гуманітарних, різноманітних письмових завдань і творчих робіт. Завдання – це передусім складання хронологічних, змістовно-хронологічних таблиць, заповнення таблиць порівняльного характеру, а також розгадування дидактичних головоломок: кросвордів, ребусів, шарад. Такі завдання мають бути індивідуальними, цікавими, відповідати програмі дисципліни, а їх виконання – стимулювати інтелектуальну діяльність, сприяти доброму засвоєнню матеріалу. Творчі письмові роботи – це написання навчальних тематичних, автобіографічних та бібліографічних рефератів, есе, тез-проєктів, тез-звітів, тез-міністатей та наукових статей, зокрема у співавторстві з викладачами. Зазначені форми отримання знань роблять процес навчання цікавим і привабливим, їх використовували в закладах вищої освіти завжди й у нормальних умовах. Однак нині їх роль значно підвищилася. Навіть більше – може статися так, що без їх запровадження навчання студентів буде взагалі неможливою справою. У цій розвідці аргументовано переваги указаних форм навчання у викладанні гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти в умовах війни. Для розкриття теми використано низку дослідницьких методів, з-поміж яких аналітичний, описовий, логічний, а джерелами слугували передусім власний досвід викладання гуманітарних дисциплін, спостереження, анкетування та опитування студентів, а також матеріали ЗМІ та інтернет-ресурсів.

Ключові слова: безпека, інтернет-ресурси, хронологічні таблиці, порівняння, кросворди, шаради, реферати, есе, тези, дистанційні конференції.

Kryvchik Gennadii Georgiyovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Ukrainian Studies, Ukrainian State University of Science and Technologies, Lazariana St., 2, Dnipro, 49010, tel.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0001-7504-4575>

Lahdan Svitlana Petrivna Senior Lecturer of the Department of Philosophy and Ukrainian Studies, Ukrainian State University of Science and Technologies, Lazariana St., 2, Dnipro, 49010, tel.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0003-0148-5911>

TEACHING OF HUMANITARIAN DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN WARTIME CONDITIONS: FORMS AND METHODS

Abstract. In the conditions of wartime, missile attacks, blackouts of light and the Internet, all educational institutions in Ukraine are forced to make significant changes in the organization

of the educational process. Chief among them are the transition to distance education, the use of the Internet in the educational process, conducting online classes on various Internet platforms. In the current conditions, the next stage should be a wider use in the teaching of educational disciplines, in particular, humanitarian, various written tasks and creative works. The task is primarily the compilation of chronological, content-chronological tables, filling in tables of a comparative nature, as well as solving didactic puzzles: crosswords, rebuses, charades. Such tasks should be individual, interesting, correspond to the program of the discipline, and their implementation should stimulate intellectual activity, promote good assimilation of the material. Creative written works are the writing of educational thematic, autobiographical and bibliographic abstracts, essays, thesis projects, thesis reports, theses mini-articles and scientific articles, in particular in co-authorship with teachers. These forms of acquiring knowledge make the learning process interesting and attractive, they have always been used in higher education institutions and under normal conditions. However, nowadays their role has increased significantly. Even more, it may happen that without their introduction, student education will be an impossible task at all. This survey argues the advantages of the specified forms of education in teaching humanitarian disciplines in higher education institutions in wartime conditions. To reveal the topic, a number of research methods were used, including analytical, descriptive, logical, and the sources were, first of all, the own experience of teaching humanitarian disciplines, observation, questionnaires and surveys of students, as well as materials from mass media and Internet resources.

Keywords: security, Internet resources, chronological tables, comparisons, crosswords, charades, essays, theses, remote conferences.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, яка прийшла в Україну навесні 2020 р., внесла свої корективи в усі сфери нашого життя, зокрема в організацію навчального процесу в закладах вищої освіти. Відповіддю на цей виклик стало поступове освоєння і науково-педагогічними працівниками, і здобувачами інтернет-технологій відеозв'язку, широке впровадження в навчальний процес онлайн-лекцій, семінарських і практичних занять на різних інтернет-платформах, що дало можливість продовжити навчання в режимі реального часу з дотриманням розкладу занять. Ситуація значно ускладнилася після повномасштабного нападу Росії на Україну в лютому 2022 р., вивівши на перший план необхідність перебування в безпечних місцях на час повітряних тривог. Нові обставини призвели до часткової втрати онлайн-занять, неможливості їх компенсувати шляхом перенесення на інший час, зручний для всіх здобувачів. Перед викладачами постала нова потреба у зміні формату засвоєння програмного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певна річ, зміни в навчальному процесі у зв'язку із широким запровадженням дистанційних технологій не могли не відбитися в публікаціях, написаних працівниками закладів вищої та середньої освіти, здебільшого з досвіду роботи [1–6]. В умовах воєнного часу відбулися науково-практичні конференції, присвячені роботі закладів освіти. Велике практичне значення мало проведення 30 серпня 2022 р. Міжнародної онлайн-конференції «Навчання під час війни. Як не допустити освітньої катастрофи» [7]. Учасники конференції висловили чимало слушних порад щодо організації дистанційного навчання, проведення онлайн-занять, нових форм і методів навчального процесу. Їх варто врахувати викладачам. Не минули цю тему й здобувачі вищої освіти, пропозиції яких щодо більш широкого запровадження письмових робіт у навчальний процес [8] певною мірою спонукали й нас до написання цієї статті. Однак, на наш погляд, проблема потребує подальшого розкриття з огляду на недостатнє відображення специфіки роботи закладів вищої освіти в умовах війни й погіршення обставин навчального процесу.

Мета статті – аргументувати переваги письмових форм навчання під час викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти в умовах війни. Для розкриття теми використано низку дослідницьких методів, з-поміж яких аналітичний, описовий, логічний,

а джерелами слугували передусім власний досвід викладання гуманітарних дисциплін, спостереження, анкетування та опитування студентів, а також матеріали ЗМІ та інтернет-ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Цілком природно, що в умовах війни пріоритетним напрямом освітньої діяльності стало національно-патріотичне виховання, спрямоване на формування у здобувачів національної свідомості, громадянської відповідальності, любові до рідної землі, її історії, культивування кращих рис української ментальності, бережливого ставлення до національного багатства країни, мови, культури, традицій. Це посилює роль дисциплін гуманітарного циклу та професійну відповідальність викладачів-гуманітаріїв. Водночас ракетні обстріли практично унеможливили роботу закладів вищої освіти у звичному режимі, що стало серйозним викликом як для викладачів, так і для здобувачів вищої освіти.

Однак, як виявилось невдовзі, виникли нові труднощі, пов'язані з періодичними блекаутами, вільним вимиканням світла в багатьох населених пунктах у часи проведення занять, відсутністю стабільного інтернету. Про ситуацію може свідчити, наприклад, запис в особистому щоденнику одного з авторів цієї публікації за 17 грудня 2022 р.: «Ще нещодавно жартували: наші люди найнезламніші у світі. Коли вмикають світло, ми встигаємо за годину помитися, попрацювати білизну і приготувати борщ. Зараз, відверто кажучи, не до жартів. Учора, 16 грудня 2022 р., приблизно о 8:30 розпочався третій за останні два місяці блекаут: немає світла, тепла, води, зв'язку, інтернету, тобто нічого з цивілізованого життя. Стемніло за вікном уже о 16-й. Погода похмура. Нічого не залишалося, як лягати в ліжку». Хоча згодом ситуація зі світлом та інтернетом дещо поліпшилася, однак, як і раніше, майже щоранку звучать повітряні тривоги, під час яких, зокрема, заборонено проведення занять навіть у режимі онлайн. Згідно з рекомендацією МОН України, оприлюдненій на порталі «Всеосвіта», «під час оголошення повітряної тривоги усі мають йти в укриття. Уроки (дистанційні в тому числі) під час повітряної тривоги неможливі. Усі учасники освітнього процесу мають перебувати в безпеці» [9]. Викладачі, які після оголошення повітряної тривоги все ж таки продовжують вести онлайн-заняття, щоб передати свої знання здобувачам, по суті, ризикують своїм життям і життям здобувачів, адже останні в таких випадках залишаються біля комп'ютерів за прикладом своїх одногрупників або боячись пропустити важливий матеріал. У разі скарги керівництву освітнього закладу здобувачів чи їхніх батьків, як мінімум, викладача можуть притягнути до адміністративної відповідальності – за виконання своєї роботи. Що робити?

Якщо ми дійсно хочемо зберегти систему освіти й не допустити закриття освітніх закладів, зокрема вищих, через неможливість їхньої роботи, то єдиним можливим виходом для нас може стати більш широке впровадження в навчальний процес різноманітних форм письмової роботи: по-перше, письмових завдань, які можна виконати вдома в будь-який час (переважно для бакалаврату), по-друге, написання письмових творів (переважно для магістратури).

Письмові завдання мають бути передусім індивідуальними, інакше їх виконання буде зведено до переписування підручника, списування один в одного, тобто до плагіату. Тому викладачу слід розробляти тематику письмових завдань відповідно до кількості здобувачів у групі або ж, якщо завдання велике за обсягом та потребує значного часу й зусиль на виконання, запропонувати здобувачам поділитися на підгрупи чи зробити це самому. Звичайно ж, тематика завдань повинна відповідати програмі дисципліни, а їх виконання стимулювати інтелектуальну діяльність, сприяти доброму засвоєнню програмного матеріалу, підготовці до складання поточних та модульних контролів. Водночас такі завдання мають бути не надто складними та орієнтованими на здобувача із середнім рівнем знань. Також важливо домогтися, щоб завдання були цікавими для здобувачів, щоб вони отримували задоволення від своєї роботи. «Створення такого

“передчуття” успіху важливе завдання вчителя у вихованні постійного бажання оволодівати все новими і новими знаннями, – писав видатний український педагог В. Сухомлинський. – ... Ми зробили висновок, що пристрасне бажання вчитися є стан морального задоволення в процесі подолання труднощів на кожному конкретному етапі набування знань або виконання практичного завдання» [10, с. 12].

У курсі історії України добре відомими методами самостійного засвоєння матеріалу є графічне зображення битв, підготовка презентацій, визначення ключових слів і, звичайно, складання хронологічних таблиць. Знання хронології має слугувати осмисленню певних тенденцій у розвитку історичних процесів і встановленню причинно-наслідкових зв'язків. Такі таблиці групують факти на основі часових відносин між ними, відображають послідовність подій. Так, для історії Давньоруської держави важливо засвоїти такі дати, як: князювання Олега; князювання Ігоря Рюриковича; правління княгині Ольги; військово-політична діяльність Святослава Хороброго; хрещення Русі Володимиром Великим; піднесення Русі за князювання Ярослава Мудрого; правління Володимира Мономаха, Ярослава Осмомисла, Данила Галицького. Однак, вочевидь, подібні таблиці є занадто простими і навряд чи можуть активізувати мислення студентів. Більш корисним, на нашу думку, буде складання *змістовно-хронологічних таблиць*, що забезпечить не механічне, а активне запам'ятовування матеріалу, включивши процес мислення студента. Скажімо, можна, указавши певний рік чи короткий відрізок часу, запропонувати здобувачам стисло охарактеризувати соціально-економічні й політичні процеси, що припадають на цей період.

Корисним і цікавим для виконання завданням може стати заповнення таблиць із використанням компаративного методу, який дає можливість зіставлення двох або більше явищ чи процесів. Завдяки таким порівняльним таблицям здобувачі можуть самостійно дійти висновку щодо прогресу чи регресу: стало більше чи менше, краще чи гірше. Так, під час вивчення новітнього періоду здобувачам можна запропонувати заповнити таблицю з порівнянням УРСР, України в 1991–2014 рр. і після 2014 р. за такими параметрами, як форма державного правління, політичний режим, партійна система, організація виборів, ідеологія, соціально-економічні відносини, міжнародне становище тощо. Так само у вивченні філософії може бути корисним заповнення порівняльних таблиць щодо: філософських уявлень в епоху Середньовіччя, Відродження, Нового часу, Просвітництва про Бога, природу (Всесвіт), призначення людини; визначення відмінного і спільного між релігійним, науковим і філософським світоглядом; концепцій вітчизняних філософів у поясненні та прогнозуванні соціальних трансформацій у сучасній Україні тощо. Можна здійснити порівняння поглядів видатних мислителів минулого, наприклад, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Сковороди.

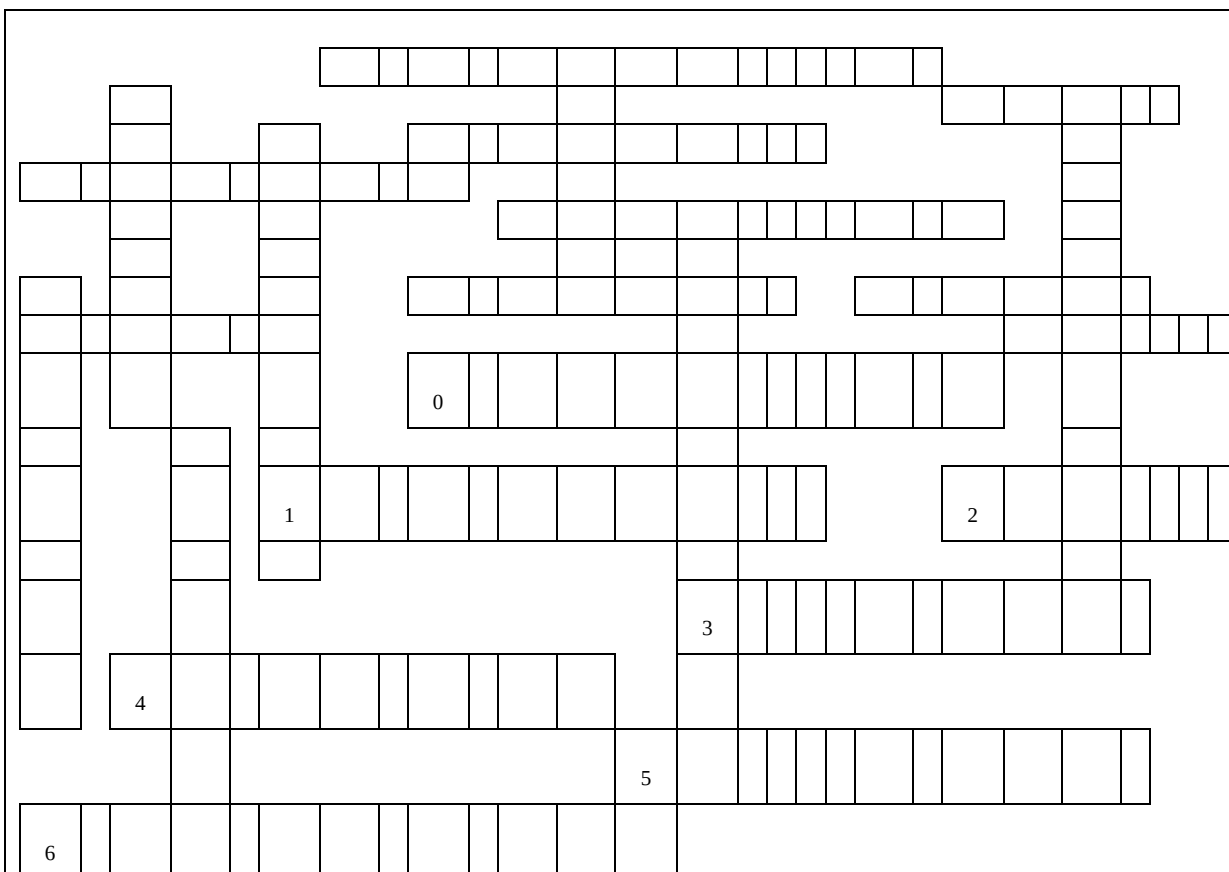
Як ми вже зазначали, письмові завдання мають бути суто індивідуальними. Зокрема, під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» індивідуальний характер завдань продиктовано змістом особистих документів, адже не може бути двох однакових автобіографій чи резюме. Із досвіду знаємо, що ні чіткий перелік відомостей, які потрібно подати в цих документах, ні шаблони і зразки не дають гарантій того, що здобувачі укладуть ці документи бездоганно, для останнього потрібна неабияка уважність до деталей, орієнтування на факти, офіційні дані. Здобувачі повинні усвідомити, що нехтування вимогами чинних національних стандартів щодо укладання документів якісною державною мовою засвідчує некомпетентність, відсутність професіоналізму та елементарних знань фахівця [11, с. 100]. До того ж, завдання можна урізноманітнити: частині здобувачів задати укладання документів, іншим – їх редагування, звісно, змінивши перед цим з етичних міркувань прізвища, імена та по батькові. Подаємо результат такого редагування на прикладі автобіографії студента.

До редагування	Після редагування
Автобіографія Я, Ткаченко Ігор Олександрович, народився 19.01.2004 в м. Дніпро Дніпропетровської області. Із 2004 по 2021 р. навчався в СЗОШ № 4. Після закінчення школи вступив до УДУНТ, майбутня спеціальність «Транспортні технології на залізничному транспорті», зараз на другому курсі. Батьки: мати, Ткаченко Карина Вікторівна, працює фахівцем в ДТЕК «Дніпровські електромережі», батько, Ткаченко Олександр Денисович, працює водієм на хлібзаводі ТОВ «Катеринославхліб». Домашня адреса: м. Дніпро, вул. Березинська, буд. 12, Дніпропетровська обл., 49125.	АВТОБІОГРАФІЯ Я, Ткаченко Ігор Олександрович, народився 19 січня 2004 року в м. Дніпропетровськ. Із 2004 по 2021 р. навчався в міській СЗОШ № 4. Після закінчення школи вступив до Українського державного університету науки і технологій за спеціальністю «Транспортні технології на залізничному транспорті» на денну форму навчання. Зараз навчаюся на другому курсі. Склад сім'ї: Батько, Ткаченко Олександр Денисович, 1975 р. н., водій ТОВ «Катеринославхліб». Мати, Ткаченко Карина Вікторівна, 1978 р. н., фахівець ДТЕК «Дніпровські електромережі». Домашня адреса: вул. Березинська, буд. 12, м. Дніпро, 49125.
14.03.23 підпис Ткаченко І. О.	14.03.2023 підпис

Із прикладу бачимо, що допущені помилки пов'язані з оформленням окремих реквізитів (назви документа, дати, підпису в особистих документах, адреси), порушенням хронологічної точності (назва міста має відповідати періоду згадки про нього), правил вживання скорочених найменувань установ (повне найменування – в разі першої згадки про установу в документі), послідовності й повноти викладу інформації в документі тощо.

У нових умовах велику роль у навчальному процесі мають виконати різні форми ігор. По-перше, використання подібних методів робить процес самостійного здобуття знань цікавим і привабливим. По-друге, знання з кожної дисципліни здобувачі отримують у комплексному вигляді, бо виконання таких завдань вимагає розуміння різних тем. По-третє, гра привчає студентів користуватися набутими знаннями, що, власне, і є важливим завданням закладу вищої освіти. Як слушно зауважив директор консалтингової компанії Start Global Д. Швець, основне завдання навчання сьогодні – не просто надати матеріал для вивчення, а й забезпечити персоналізований підхід для засвоєння знань, які потрібні саме зараз для саме цієї людини [12]. Не варто ігнорувати різноманітні форми дидактичних головоломок. Під час вивчення гуманітарних дисциплін це передусім кросворди й ребуси, які є найкращим способом для активізації знань та повторення основних понять із теми. Сьогодні в інтернет-мережі можна знайти чимало кросвордів з історії України, зокрема на порталі «Всеосвіта» [13]. Проте всі вони невеликі за обсягом та орієнтовані на середню школу, для здобувачів вищої освіти завдання має бути складніше. Як приклад подаємо авторську розробку – кросворд із дисципліни «Історія і культура України» за розділом «Україна в другій половині XX ст.».

Примітка: осіб позначати ініціалом імені та прізвищем, наприклад, В. Стус.

По горизонталі: 1. Педагог-новатор, розробник гуманістичної системи освіти, автор твору «Серце віддаю дітям». 2. Заслужена академічна хорова капела, лауреат Республіканської премії ім. Т. Шевченка. 3. Спортсменка, двічі абсолютна чемпіонка світу з художньої гімнастики. 4. Учений у галузі ракетобудування й космонавтики, генеральний конструктор космічних ракет. 5. Перший секретар ЦК КПУ, прихильник централізованої партійно-державної влади, підпорядкованості республік центру. 6. Видавнича продукція (книги, журнали, газети), які тиражували нелегально. 7. Футбольна команда, 13-разовий чемпіон СРСР, володар суперкубка Європи 1975 р. 8. Учений у галузі зварювання металів, багаторічний президент НАНУ. 9. Кризове двадцятиліття Радянського Союзу. 10. Політичні зміни після смерті Й. Сталіна, що виявилися в припиненні кампанії проти націоналізму, уповільненні русифікації, розширенні прав республіки. 11. Л. Осика, Ю. Ілленко, І. Миколайчук представляють такий напрям української культури, як ... 12. У 1961 р. м. Сталіне отримало нову назву – ... 13. Кінорежисер, який екранізував повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 14. Політичний курс КПРС, розпочатий у середині 80-х рр. і спрямований на оздоровлення суспільно-політичної, економічної й ідеологічної сфер життя. 15. Нова форма морально-політичної опозиції до державного ладу в 60–70-х рр. 16. Покоління талановитих митців періоду «відлиги», які протестували проти втручання партії у справи мистецтва.

По вертикалі: 1. Художниця-самоучка, авторка картини «Хата в Богданівці». 2. Скульптор, автор пам'ятника засновникам Києва. 3. Перший секретар КЦ КПУ, що сприяв самоствердженню української нації, автор книги «Україна наша Радянська». 4. Діяч національного руху, засновник Української робітничо-селянської спілки. 5. Автор доповіді на XX з'їзді КПРС «Про культ особи Й. Сталіна та його наслідки». 6. Територіальні органи управління, які створювали замість галузевих міністерств. 7. Художниця в жанрі «наївного мистецтва», авторка картини «Атомна війна, будь проклята вона».

Для самостійного вдосконалення знань з української мови особливе значення мають шаради, адже їх розгадування найкращим чином сприяє розумовому розвитку та розширенню мовного поля під незвичним, асоційованим кутом зору. Підбирати їх доцільно за окремою темою, тоді це сприятиме ще й підвищенню культури мовлення здобувачів. Для прикладу подаємо шаради за темою «Морфологічні норми української мови», дібрані на порталі «Словник UA» [14]:

Розгадайте зашифровані в поданих шарадах невідмінювані іношомовні слова та визначте їх рід:	
*** Цінного паперу відрізна частина, Вигук, далі нота – ось і слово є: Будете як раптом в гостях у грузина, Хліб такий тамтешня бава подає. КУПОН+А+МІ *** Давній слов'янин і ступінь музичний Творють цей виступ у цирку комічний. АНТ+РЕ *** Чаклуна із нотою єднай – Матимеш смачнесеньке на втіху. Що у тому слові – відгадай – Шведський сир із присмаком горіха. МАГ+РЕ *** Дві частки до прийменника додайте – Побачите, як цей нехитрий крок Відкриє слово – в ньому прочитайте: У мусульманській вірі – це пророк. НА+Б+І *** Дві ноти й вигук склали цю шарadu. Вже й маємо костюм для маскараду. ДО+МІ+НО *** Приміщення на кораблі згадайте – Для вантажів, машин там місце є... Прийменника до нього ще додайте – Враз дзеркало високе постає. ТРЮМ+О	*** Маленький ресторан... Якщо до нього Таке слівце малесеньке знайти, Що значить орган зору у живого, То разом буде – у мистецтві стиль. БАР+ОКО *** Є займенник, далі – нота... Саме так Слово склалося – це розділовий знак. ТИ+РЕ *** Двох часток із часткового загалу У певне слово поєднати спроба Одразу про таке нам нагадала – До плаття чи сорочки про оздобу. Ж+АБО *** Прийменник слово починає, Індійський пишний корж пшеничний Це слово дивно завершає, І разом – то є твір музичний. ПО+ПУРІ *** Ось ще дві ноти у шеренгу стали Й Італії монету здарували. СОЛЬ+ДО *** Ось вчений, митець чи наставник, Кого шанувати нам слід... Дасть доданий вигук управно Громадського транспорту вид. МЕТР+О

Вивчення кожної дисципліни може здійснюватися самостійно, однак обов'язково має бути контрольованим із боку викладача, передусім у формі проходження тестів. В Українському державному університеті науки та технологій (УДУНТ) тестування з усіх дисциплін відбувається на інтернет-платформі «Лідер», де здобувачам також надана можливість ознайомитися з навчальною програмою і силабусом дисципліни, скористатися електронними підручниками, навчальними посібниками та конспектами лекцій викладача. Екзаменаційне чи залікове тестування відбувається поетапно, після вивчення модуля. Однак в умовах, що склалися, ми вважаємо за доцільне запровадження й додаткового (проміжного, необов'язкового) тестування після вивчення кожної теми. Мета такого тестування – закріплення знань. Його здобувачі можуть пройти в будь-який момент і без обмеження в часі (на відміну від залікових тестів), однак результати тестування ми обов'язково враховуємо під час виставлення підсумкової оцінки знань студента.

Здобуття компетентностей забезпечується більш широким упровадженням у навчальний процес *творчих робіт*. Першою з них має бути *реферат*, під яким здебільшого розуміють коротке (до 5–7 с.) викладення тієї чи іншої програмної теми на основі навчально-методичної літератури і за певним планом: вступ, 3–4 пункти, висновки. Певна річ, тематика рефератів має відповідати програмі, але водночас вона не може повторювати назви розділів підручника. Тому ми, зокрема, пропонуємо вже першокурсникам написати реферат з історії своєї родини, своїх батьків, при цьому ставимо вимогу, щоб у цій сімейній історії відбивалася історія країни, бо, як слушно зауважив професор В. Іваненко в одному з біографічних нарисів, історія окремої родини, однієї людини – це краплина в безмежному океані драматичної історії країни [15, с. 8]. Утім, написання рефератів на будь-яку тему, безумовно, необхідне й корисне з огляду на підготовку до виконання більш складних завдань, що мають науковий характер. Зокрема, серед таких можна назвати *есе* як твір, що передбачає більш вільне викладення матеріалу, наявність власних, суб'єктивних, суджень, публіцистичний стиль написання. Есе виявляє і формує літературні здібності здобувача, які знадобляться в майбутньому кожному фахівцю, і не лише в гуманітарній царині.

Слід упроваджувати таку форму навчання, як *бібліографічний реферат*, що передбачає конспектування з подальшим аналізом наукових публікацій провідних учених. Зазначена форма забезпечує ознайомлення здобувачів із науковими досягненнями, їх долучення до сучасної наукової думки. До речі, одному з авторів цієї публікації саме написання інформативного реферату (за «Капіталом» К. Маркса) ще в 17-річному віці, можливо, дозволило усвідомити своє справжнє покликання – історичні науки. У подальшому, під час навчання в Дніпропетровському державному університеті, окрім ознайомлення з текстом підручників, із кожної дисципліни довелось законспектувати й проаналізувати цілу низку наукових праць. Вимоги до знань були високими. І такий підхід здається цілком виправданим. До речі, в університетах Західної Європи навчання відбувалося здебільшого на основі вивчення книг. Тоді говорили, що такий-то викладач читає чи такий-то студент слухає таку-то книгу. Роджер Бекон у XIII ст. сформулював це так: «Якщо хтось знає текст, він знає все, що відноситься до науки, про яку тлумачить цей текст *quo*» [16]. Як кажуть, усе нове – це давно забуте старе.

Поширеним жанром наукового твору є *тези доповіді* на науковій конференції, які мають декілька різновидів, зокрема: *тези-проект*, які є заявою, декларацією про наміри проведення наукового дослідження; *тези-звіт*, які відображають сутність уже проведеного дослідження. З огляду на жорсткий регламент наукових конференцій обидва види тез мають невеликий обсяг. Відтак стиль їх написання має бути максимально лаконічним, що відображає й народне прислів'я «Говори так, щоб словам було тісно, думкам – простору». Водночас призначення тез – дати поштовх до обговорення певної теми учасниками конференції, викликати дискусію. Тому тези, особливо тези-проект, мусять загострювати проблему, мати певною мірою провокативний характер. При цьому, однак, здобувачу слід нагадати про неприпустимість агресивності, войовничості, занадто категоричних суджень, що не прийнято в академічному середовищі. Тут важливо дотримуватися певного такту, вміння знайти «золоту середину» [17, с. 68].

Останніми роками у зв'язку з проведенням численних заочних науково-практичних конференцій набули поширення *тези-міністатті*, які відрізняються від вищезазначених структурою, схожою зі структурою наукових рефератів: анотація та ключові слова (часто, крім української, англійською мовою); обґрунтування теми (актуальність, огляд публікацій, мета, завдання, наукові методи); викладення результатів дослідження (основний зміст); висновки і пропозиції; бібліографічні посилання. Причому більш конкретні вимоги висуває редакція збірника матеріалів конференції.

Такі роботи кваліфікують як оприлюднення результатів дослідження, вони є обов'язковими для аспірантів і докторантів. Гадаємо, що цю форму слід запроваджувати в

умовах, що склалися, і для студентів, насамперед магістрантів, які вже мають певний досвід написання письмових творів. До речі, зараз щомісяця в різних містах України Молодіжна наукова ліга організовує за узгодженням з МОН України *міжнародні дистанційні наукові конференції для студентів із науковими керівниками*. Тематика таких конференцій мультидисциплінарна. Обсяг матеріалів – до 5 сторінок. Наш досвід участі в таких конференціях як наукових керівників кількох здобувачів – магістрантів та бакалаврів – дозволяє зробити висновок про велику користь для них від цієї роботи. По-перше, здобувачі отримують навички написання наукового твору, впевненість у своїх силах, а по-друге – додаткову мотивацію до оволодіння знаннями, адже мати публікацію власного опусу – це престижно. Тому вони охоче беруться за цю роботу. Так, у 2022/23 навчальному році усі студенти, що вивчали курс «Введення в наукову діяльність» у магістратурі УДУНТ за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування», мали радість побачити в матеріалах різних міжнародних конференцій свої опубліковані наукові праці. А їх науковий керівник, до речі, отримав стільки ж подяк від оргкомітетів конференцій.

Спираючись на досвід написання здобувачами тез доповіді, найбільш підготовленим із них можна запропонувати й написання *наукової статті*, у тому числі й у співавторстві. Адже тези за тією формою, що яку йшлося вище, по суті, і є невеликою статтею. Чим останні мусять відрізнятися від тез, так це не тільки більшим обсягом, але й більшою глибиною, самостійністю й оригінальністю суджень і висновків, переконливістю аргументації, новизною, тобто тим, до чого слід прагнути молодому (та й не тільки молодому!) вченому. Не секрет, що пересічний здобувач воліє піти найпростішим для себе шляхом – просто завантажити матеріал з інтернету. Та й часто він просто побоюється висловити власну думку. Який вихід? Гадаємо, слід зробити так, щоб творча діяльність приносила молодій людині почуття інтелектуального задоволення. Говоримо: коли пишеш, постійно уявляй, що бачиш на власні очі свого читача, у тому числі свого опонента, розмовляй із ним, дискутуй із ним, переконуй його, доводь свою правоту. Пиши так, щоб тобі було радісно. Нехай, як писав Данте, «в серці насолода аж вирує» [18, с. 199]. До речі, за таких якостей будь-який твір, зокрема стаття, набуде динамізму, буде цікавою.

Певна річ, написання письмових робіт має доповнюватися регулярним консультуванням здобувачів, у тому числі індивідуальним. Такі методи дозволяють із більшою гнучкістю організувати навчальний процес, хоча потребують не меншої відповідальності, сумлінності, самовіддачі від науково-педагогічних працівників. І як не дивно, такі методи мають певні переваги над традиційними. Якщо їх використовувати правильно, то вони стимулюють інтелектуальну діяльність студента, спонукають його самостійно здобувати знання, опановувати науку, свідомо й мотивовано звертатися до матеріалів, які викладачі надають під час аудиторних занять, а водночас оволодівати практичними навичками й компетентностями, що, зрештою, і має бути змістом навчання в закладі вищої освіти. Не випадково такі методи як чи не головні завжди застосовували провідні світові університети.

Висновки. Очевидно, широке впровадження в навчальний процес письмових методів не позбавлено певних недоліків і пов'язано з деякими ризиками. Від професорсько-викладацького складу зазначені методи вимагають більш творчих підходів до своєї роботи і навіть більших витрат часу, адже їм доведеться працювати індивідуально з кожним студентом. Із боку студентів можливе формальне й недбале ставлення до виконання письмових робіт, допущення плагіату. Однак ці ризики не більші, ніж під час проведення традиційних занять, а особливо у випадку контрольного тестування студентів у «сліпому» режимі. Із цим, певна річ, слід боротися, але це вже інша тема для обговорення.

Коли закінчиться війна, а вона все ж закінчиться й відновиться нормальний навчальний процес, дещо з нині набутого досвіду викладачі будуть використовувати й далі.

Йдеться насамперед про можливості інтернету, користування електронними підручниками й посібниками. І далі поширеними будуть такі методи контролю й самоконтролю знань, як тестування, виконання письмових завдань. Утім, ці форми мають і будуть мати лише допоміжне значення, адже ніхто й ніколи не зможе компенсувати живе спілкування учня зі своїм учителем, ученим, наставником і вихователем. Тобто того, чого позбавлене нинішнє покоління здобувачів.

Література:

1. Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання: збірник наукових праць. Харків: ХНУБА, 2021. 376 с.
2. Васюта О. І. Дистанційне навчання у закладах вищої освіти під час пандемії: сучасні виклики та інновації. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. 2020, 11 (167). С. 11–16. DOI: 10.5281/zenodo.4515148. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Vasiuta-O.pdf>.
3. Дистанційне навчання: досвід отримано, висновки зроблено. URL: https://dut.edu.ua/ua/news-1-558-9399-distancyne-navchannya-dosvid-otrimano-visnovki-zrobleno_kafedra-dokumentoznavstva-ta-informaciyoi-diyalnosti.
4. Кривчик Г. Г., Лагдан С. П. Дистанційне навчання: вимушена необхідність чи нагода для вдосконалення навчального процесу? *Grail of Science. Periodical Scientific Journal*. 2022. № 22. Р. 229–235. DOI 10.36074/grail-of-science.25.11.2020.45. URL: <archive.journal-grail.science/index.php/27103056/issue/view/25.11.2022>.
5. Миронов Ю. Б., Миронова М. І. Переваги та недоліки дистанційного навчання. URL: kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsinoho-navchannya.
6. Освіта як провідник: як українські вчителі використовують Classtime під час війни. *Classtime: освітній блог*. URL: classtime.com/blog/nabchannya-pid-chas-viyny/.
7. Навчання під час війни. Як не допустити освітньої катастрофи: Міжнародна педагогічна онлайн-конференція, 30 серпня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8Y-i0uINu9w>.
8. Лісовенко В. Г. Дистанційна освіта на погляд пересічного студента. *Модернізація та сучасні українські і світові наукові дослідження: матеріали III Міжнародної студентської наукової конференції* (3 бер. 2023 р., ГО «Молодіжна ліга»). Херсон: ГО «Європейська наукова платформа», 2023. С. 165–168. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/inter-03.03.2023/23>.
9. Ракетний терор: дистанційні уроки під час повітряної тривоги. URL: <https://vseosvita.ua/news/raketnyi-teror-dystantsiini-uroky-pid-chas-povitrianoi-trivohy-76019.html>.
10. Сухомлинський В. О. Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів. *Вибрані твори: в 5 т. / гол. редкол. О. І. Дзєверін*. Київ: Рад. шк., 1976–1977. Т. 5. С. 7–16.
11. Лагдан С. П. Типові помилки під час укладання документів. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions»* (June 16–18, 2020). Melbourne, Australia: CSIRO Publishing House, 2020. Р. 92–100.
12. Швець Д. Цінність гри у бізнесі: подолання перешкод та пошук інновацій. *Mind.ua: незалежний журналістський бізнес-портал*. URL: <https://mind.ua/openmind/20185820-cinnist-gri-u-biznesi-podolannya-pereshkod-ta-poshuk-innovacij>.
13. Кросворди з історії України. *Всеосвіта: національна освітня платформа*. URL: <https://vseosvita.ua/library/krosvordi-z-istorii-ukraini-14166.html>.
14. Шаради. *Словник UA: портал української мови та культури*. URL: <https://slovyk.ua/forum/viewtopic.php?f=17&t=2377&start=850>.
15. Іваненко В. В. Як стати ученим? (до 75-річчя доктора історичних наук, професора Геннадія Кривчика). *Грані*. 2023. Т. 26, № 1. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.15421/172301>.
16. Середньовічна система освіти: університети. URL: <https://ukrbukva.net/page,7,100293-Srednekovaya-sistema-obrazovaniya-universitety.html>.
17. Іваненко В. В., Кривчик Г. Г., Накашидзе І. С. Уведення в науково-педагогічну діяльність: навч. посіб. Дніпро: Ліра, 2018. 120 с.
18. Данте Аліґ'єрі. Божественна комедія. Рай / перекл. з італ. Є. Дробязка. Київ: Дніпро, 1972. 282 с.

References:

1. Aktualni problemy osvityno-vykhovnoho protsesu v umovakh karantynnykh obmezhen ta dystantsiinoho navchannya: zbirnyk naukovykh prats (2021). [Actual problems of the educational process in the conditions of quarantine restrictions and distance learning: a collection of scientific papers]. Kharkiv: KHNUBA [in Ukrainian].
2. Vasiuta, O. I. (2020). Dystantsiine navchannya u zakladakh vyshchoi osvity pid chas pandemii: suchasni vyklyky ta innovatsii [Distance learning in institutions of higher education during the pandemic: modern challenges and innovations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» im. T. H. Shevchenka*, 11 (167), 11–16. DOI: 10.5281/zenodo.4515148. Retrieved from <https://visnyk.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Vasiuta-O.pdf> [in Ukrainian].

3. Dystantsiine navchannia: dosvid otrymano, vysnovky зроблено [Distance learning: experience gained, conclusions drawn]. Retrieved from https://dut.edu.ua/ua/news-1-558-9399-distancyne-navchannya-dosvid-otrimano-visnovki-zrobleno_kafedra-dokumentoznavstva-ta-informacynoi-diyalnosti [in Ukrainian].
4. Kryvchyk, G. G. & Lahdan, S. P. (2022). Dystantsiine navchannia: vymushena neobkhidnist chy nahoda dlia vdoskonalennia navchalnoho protsesu? [Distance learning: a forced necessity or an opportunity to improve the educational process?]. *Grail of Science. Periodical Scientific Journal*, 22, 229–235. DOI 10.36074/grail-of-science.25.11.2020.45. Retrieved from archive.journal-grail.science/index.php/27103056/issue/view/25.11.2022 [in Ukrainian].
5. Myronov, Yu. B. & Myronova, M. I. Perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia [Advantages and disadvantages of distance learning]. Retrieved from kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsiinoho-navchannya [in Ukrainian].
6. Osvita yak providnyk: yak ukrainski vchyteli vykorystovuiut Classtime pid chas viiny [Education as a guide: how Ukrainian teachers use Classtime during the war]. *Classtime: osvittii bloh*. Retrieved from classtime.com/blog/nabchannya-pid-chas-viyny/ [in Ukrainian].
7. Navchannia pid chas viiny. Yak ne dopustyty osvitnoi katastrofy: Mizhnarodna pedahohichna onlain-konferentsiia, 30 serpnia 2022 r. [Training during the war. How to prevent an educational disaster: International Pedagogical Online Conference, August 30, 2022]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=8Y-i0uINu9w> [in Ukrainian].
8. Lisovenko, V. H. (2023). Dystantsiina osvita na pohliad peresichnoho studenta [Distance education in the view of an average student]. *Modernizatsiia ta suchasni ukrainski i svitovi naukovi doslidzhennia: materialy III Mizhnarodnoi studentskoi naukovo konferentsii* (3 bereznia, HO «Molodizhna liha»). Kherson: HO «Yevropeiska naukova platforma». (165–168). Retrieved from <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/inter-03.03.2023/23> [in Ukrainian].
9. Raketnyi teror: dystantsiini uroky pid chas povitrianoi tryvohy [Missile terror: distance lessons during the air alert]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/news/raketnyi-teror-dystantsiini-uroky-pid-chas-povitrianoi-tryvohy-76019.html> [in Ukrainian].
10. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Interes do uchinna – vazhlyvyi stymul navchalnoi diialnosti uchniv [Interest in learning is an important stimulus for students' educational activities]. *Vybrani tvory: v 5 t. / holova redkol. O. I. Dzeverin*. Kyiv: Rad. shk. 1976–1977. T. 5. S. 7–16 [in Ukrainian].
11. Lahdan, S. P. (2020). Typovi pomylky pid chas ukladannia dokumentiv [Typical mistakes when compiling documents]. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions»* (June 16–18). Melbourne, Australia: CSIRO Publishing House. (92–100) [in Ukrainian].
12. Shvets, D. Tsinnist hry u biznesi: podolannia pereshkod ta poshuk innovatsii [The value of the game in business: overcoming obstacles and searching for innovations]. *Mind.ua: nezalezhnyi zhurnalistyskyi biznes-portal*. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20185820-cinnist-gri-u-biznesi-podolannya-pereshkod-ta-poshuk-innovacij> [in Ukrainian].
13. Krosvordy z istorii Ukrainy [Crosswords on the history of Ukraine]. *Vseosvita: natsionalna osvittia platforma*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/krosvordi-z-istorii-ukraini-14166.html> [in Ukrainian].
14. Sharady [Charades]. *Slovnyk UA: portal ukrainskoi movy ta kultury*. Retrieved from <https://slovnyk.ua/forum/viewtopic.php?f=17&t=2377&start=850> [in Ukrainian].
15. Ivanenko, V. V. (2023). Yak staty uchenym? (do 75-richchia doktora istorychnykh nauk, profesora Hennadiia Kryvchyka) [How to become a scientist? (to the 75th anniversary of the Doctor of Historical Sciences, Professor Gennady Kryvchyk)]. *Hrani*, 26 (1). (6–14). DOI: <https://doi.org/10.15421/172301> [in Ukrainian].
16. Serednovichna systema osvity: universytety [Medieval education system: universities]. Retrieved from <https://ukrbukva.net/page,7,100293-Srednevekovaya-sistema-obrazovaniya-universitety.html> [in Ukrainian].
17. Ivanenko, V. V., Kryvchyk, G. G. & Nakashydzhe, I. S. (2018). Uvedennia v nauково-pedahohichnu diialnist: navch. posib. [Introduction to scientific and pedagogical activities: a study guide]. Dnipro: Lira [in Ukrainian].
18. Dante, Alihieri (1972). Bozhestvenna komediia. Rai [Divine Comedy. Paradise] / perekl. z ital. Ye. Drobiazka. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].